

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Yayın Geliş Tarihi / Received: 24.07.2025

Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 23.02.2026

Yayın Tarihi / Publication Date: 31.03.2026

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi / To cite this article (Chicago, 17-A sürüm / Chicago, 17th A):

Aslan, Özer, “Evrensel mi Ayrıcalıklı mı? İnsan Haklarının Seçici Korunması ve Ruanda Krizi Üzerinden Küresel Sessizlik”. *Uluslararası Suçlar ve Tarih / International Crimes and History* 27, (2026):149-176.

DOI: 10.54842/ustich.1749637

İzlik:<https://izlik.org/JA72JM79NM>

EVRENSEL Mİ AYRICALIKLI MI? İNSAN HAKLARININ SEÇİCİ KORUNMASI VE RUANDA KRİZİ ÜZERİNDEN KÜRESEL SESSİZLİK

149

Özer ASLAN

*Dr. Öğr. Görevlisi, Polis Akademisi, Trafik Enstitüsü,
Ulaşım Güvenliği ve Yönetimi Ana Bilim Dalı Başkanlığı
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8531-4097>*

Öz: *Bu çalışma, 1994 Ruanda Soykırımı örneği üzerinden insan haklarının evrensellik iddiasının uluslararası müdahale pratiklerinde ne ölçüde karşılık bulduğunu incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel sorusu, insan haklarının korunmasının evrensel normatif ilkelere mi yoksa siyasal çıkarlar ve uluslararası güç dengelerine mi dayandığıdır. Bu kapsamda, soykırımın tarihsel ve siyasal arka planı ele alınarak Birleşmiş Milletler başta olmak üzere uluslararası aktörlerin kriz sürecindeki tutumları analiz edilmiştir. Araştırma, uluslararası toplumun müdahale kararlarının zamanlamasını, kapsamını ve siyasi bağlamını değerlendirerek insan haklarının uygulamadaki seçiciliğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca, soykırım sonrası dönemde, Ruanda Yurtsever Cephesi'nin (RPF) hem mağdur hem de kurtarıcı*

olarak konumlandırılmasının, sonraki insan hakları ihlallerine yönelik uluslararası yaklaşımı nasıl etkilediği tartışılmaktadır. Çalışma, insan haklarının normatif bir ideal olmasının yanında siyasal çıkarlarla iç içe geçmiş bir uygulama alanı olduğunu ileri sürmektedir. Ruanda örneği üzerinden, evrensellik iddiasının sahadaki pratiklerle ne ölçüde örtüştüğü sorgulanmakta ve uluslararası insan hakları düzeninin yapısal sınırları görünür kılınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Ruanda Soykırımı, İnsan Hakları, Seçici Müdahale, Uluslararası Toplum, Küresel Sessizlik.*

UNIVERSAL OR EXCLUSIVE? SELECTIVE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND GLOBAL SILENCE OVER THE RWANDA CRISIS

Abstract: *This study aims to examine the extent to which the claim of universality of human rights is reflected in international intervention practices through the case of the 1994 Rwandan Genocide. The central research question of the study is whether the protection of human rights is grounded in universal normative principles or shaped by political interests and international power dynamics. In this context, the historical and political background of the genocide is examined in order to analyze the responses of international actors, particularly the United Nations, throughout the crisis. The research aims to expose the selective application of human rights in practice by examining the timing, scope, and political context of international intervention decisions. Furthermore, it discusses how the post-genocide positioning of the Rwandan Patriotic Front (RPF) as both victim and liberator has influenced the international community's approach to subsequent human rights violations. The study argues that human rights, beyond being a normative ideal, constitute a field of practice deeply intertwined with political interests. Through the Rwandan case, it interrogates the extent to which the universality claim aligns with realities on the ground and highlights the structural limitations of the international human rights regime.*

Keywords: *Rwandan Genocide, Human Rights, Selective Intervention, International Community, Global Silence.*

GİRİŞ

İnsan hakları düşüncesi, bireyin onurunu ve yaşamını korumaya yönelik evrensel bir normatif zemin iddiası üzerine inşa edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile insan haklarının coğrafya, kültür ve siyasal rejim farkı gözetmeksizin tüm insanlık için geçerli olduğu kabul edilmiştir.

Evrensellik ilkesi, insan haklarının uluslararası sistem içinde bağlayıcı bir koruma rejimi oluşturduğu varsayımına dayanmaktadır. Ancak kitlesel şiddet vakaları ve müdahale pratikleri, evrensellik iddiası ile uygulama arasındaki mesafeyi görünür kılmıştır. Zira bazı krizlere hızlı ve güçlü müdahaleler gerçekleştirilirken, benzer ölçekteki ağır insan hakları ihlallerinin uzun süre görmezden gelinmesi, insan haklarının korunmasının gerçekten evrensel ilkelere mi yoksa siyasal çıkar hesaplarına mı dayandığı sorusunu gündeme taşımaktadır. Müdahale kararlarının zamanlaması, kapsamı ve niteliği, normatif sorumluluk ile jeopolitik öncelikler arasındaki gerilimi açığa çıkarmaktadır.

1994 Ruanda Soykırımı, söz konusu gerilimin en dramatik biçimde ortaya çıktığı örneklerden biridir. Yaklaşık yüz gün içerisinde yüz binlerce insanın sistematik biçimde öldürüldüğü süreçte uluslararası toplumun geç ve sınırlı tepkisi, insan hakları rejiminin yapısal sınırlarını gözler önüne sermiştir. Birleşmiş Milletler'in müdahale kapasitesinin dar tutulması, büyük güçlerin siyasal çekinceleri ve hukuki yükümlülüklerin açık biçimde devreye sokulmaması, evrensellik iddiasının pratikte aşınabildiğini göstermiştir.

Çalışmanın temel sorusu, insan haklarının korunmasının uluslararası sistem içinde gerçekten evrensel normatif ilkeler doğrultusunda mı, yoksa güç dengeleri ve siyasal çıkarlar doğrultusunda mı şekillendiğidir. Araştırma, Ruanda Soykırımı örneği üzerinden uluslararası müdahale pratiklerini analiz ederek insan haklarının uygulanmasındaki seçiciliği incelemektedir.

Çalışma nitel bir araştırma çerçevesinde yürütülmüş; insan hakları literatürü ve Ruanda Soykırımı'na ilişkin mevcut akademik çalışmalar üzerinden kuramsal ve analitik bir çözümleme yapılmıştır. Analiz

sürecinde, normatif insan hakları söylemi ile fiili müdahale pratikleri arasındaki uyum ve sapmalar eleştirel bir perspektifle değerlendirilmiştir. Böylece Ruanda vakası sadece tarihsel bir olay olarak değil, uluslararası insan hakları düzeninin işleyişine ilişkin yapısal bir gösterge olarak ele alınmıştır.

Çalışma üç temel iddia ileri sürmektedir. İlk olarak, Ruanda örneği insan haklarının uygulanmasında normatif evrensellik ile siyasal çıkar arasındaki mesafenin belirginleştiğini göstermektedir. İkinci olarak, karar alma süreçlerinde siyasal tercihlerin belirleyici olması nedeniyle müdahalesizlik sadece teknik kapasite eksikliğiyle açıklanamaz. Üçüncü olarak, soykırım sonrası dönemde Ruanda Yurtsever Cephesi'nin (Rwandan Patriotic Front-RPF) hem mağdur hem kurtarıcı olarak konumlandırılması, insan hakları söyleminin kriz sonrasında da seçici biçimde işleyebildiğini ortaya koymaktadır.

Ruanda vakası üzerinden yürütülen analiz, insan haklarının teorik evrenselliği ile uygulamadaki seçiciliği arasındaki yapısal gerilimi görünür kılmayı amaçlamaktadır. Böylece insan haklarının uluslararası sistem içinde siyasal güç ilişkileriyle iç içe geçmiş bir uygulama alanı olduğu ileri sürülmektedir.

1. Evrensel İnsan Hakları Söyleminin Krizi

Evrensellik ilkesi, bireyin insan olması hasebiyle doğduğu andan itibaren ve bulunduğu yer ya da zamandan bağımsız olarak devredilemez ve vazgeçilemez haklara sahip olduğu varsayımına dayanır. Modern çağın evrensellik düşüncesinin ürünü kabul edilen insan hakları bakış açısı, hiçbir ayırım gözetilmeksizin herkesi resme dâhil etmektedir¹. Bu yaklaşım, insan haklarını ahlaki bir evrensellik zeminine oturtur. Buna göre, insan haklarının temelini oluşturabilecek nesnel bir etik çerçevenin varlığı mümkündür ve bu haklar tüm insanlık için geçerli ortak ilkeler olarak kabul edilir². Tarihsel süreçte yürütülen toplumsal ve

1 Ertuğrul Yazar, "Mültecilerin İnsan Haklarının Korunmasında Anayasa Mahkemesinin Rolü," *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 26, no. 4 (2022), s. 315.

2 Yavuz Selim Alkan, "İnsan Haklarının Evrenselliği ve Kültürel Göreliliği Tartışmasında Öz/Çekirdek-Çevre Haklar Kavramsallaştırması: Siyasal Düşünceler Çerçevesinden Eleştirel Bir İnceleme." *Liberal Düşünce Dergisi*, no. 109 (2023), s. 29.

siyasal mücadeleler, bu hakların tanınması ve güçlendirilmesi yönünde önemli kazanımlar sağlamıştır. Ancak, elde edilen kazanımlara rağmen insan haklarının küresel ölçekte insan onurunu³ esas alarak yerleşik hale geldiğini söylemek doğru bir yaklaşım değildir.

İnsan haklarının ayırt edici özelliklerinden biri olan evrensellik ilkesi, bu hakların dünyanın herhangi bir yerindeki birey tarafından, herhangi bir koşula bağlı olmaksızın sahip olunabilecek nitelikte olduğunu ifade eder⁴. Bu ilke özellikle 1940'lı yılların sonlarından itibaren yoğun biçimde tartışılmaya başlanmış⁵ olsa da farklı perspektiflerden eleştirilere konu olmuştur. Örneğin Mutua'ya göre insan hakları anlatısı, "vahşiler-mağdurlar-kurtarıcılar" şeklinde kurgulanan üçlü bir metafor üzerine inşa edilmiştir. Bu çerçevede insan hakları ihlalleri genellikle Batı dışı toplumların kültürel veya siyasal yapılarıyla özdeşleştirilirken, uluslararası toplum ve özellikle Batılı aktörler "kurtarıcı" rolüyle konumlandırılmaktadır. Böylece insan hakları söylemi, evrensel bir ahlaki dil olarak sunulmakla birlikte, tarihsel olarak Avrupa merkezli bir medenileştirme misyonunun devamı niteliğinde bir hiyerarşi üretme riski taşımaktadır⁶. Donnelly'ye göre ise uluslararası insan hakları normlarının küresel düzeyde geniş kabul görmesine rağmen, bu normların uygulanmasının egemen devlet yapısı içinde kaldığını ve dolayısıyla hakların fiili kullanımının coğrafyaya göre değiştiğini vurgular. Bu durum, insan haklarının evrensel sahiplik iddiası ile evrensel uygulanabilirliği arasında yapısal bir gerilim bulunduğunu göstermektedir⁷.

Söz konusu gerilim, insan haklarının kültürel bağlamlardan bağımsız biçimde ele alınamayacağını göstermektedir. Nitekim birçok Afrika ve Asya toplumunda birey, Batı liberal düşüncesinde olduğu gibi toplumsal ilişkilerinden soyutlanmış otonom bir özne olmaktan ziyade ailesi, etnik

3 İlker Gündüzöz, "Yeni Kuşak İnsan Hakları Çerçevesinde Türkiye'de Mülki İdare Amirliğine Analitik Bir Yaklaşım." *İnsan Hakları Yılı* 33 (2015), s. 23.

4 İbrahim Halil Güzel, "7 Ekim Sonrası Gerçekleşen İnsan Hakları İhlalleri Üzerine Bir İnceleme." *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 13, no. 2 (2024), s. 678-679.

5 Başak Işıldaklı, "İnsan Haklarının Evrenselliği ile Kültürel Rölütizmin Paradoksu." *Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 1, no. 1 (2020), s.19.

6 Makau Mutua, "Savages, Victims, and Saviors: The Metaphor of Human Rights," *Harvard International Law Journal* 42, no. 1 (2001).

7 Jack Donnelly, "The Relative Universality of Human Rights," *Human Rights Quarterly* (2007).

grubu ve topluluğu ile kurduğu ilişkiler bütünü içinde anlam kazanan bir varlık olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla haklar, bireyin içinde bulunduğu toplumsal yapıyı tanımasıyla ortaya çıkan ve ilişkisel nitelik taşıyan unsurlar olarak kabul edilmektedir⁸.

Bir yandan insan haklarına ilişkin söylemler ve normatif vurgular dünya kamuoyunda artış gösterirken, diğer yandan ağır ve yaygın insan hakları ihlalleri varlığını sürdürmektedir⁹. Siegel'e göre, uluslararası insan hakları hukuku teorik olarak tüm toplumlara eşit biçimde uygulanabilir evrensel normlar üretmeyi hedeflese de bu normların uygulanma biçimi yerel güç ilişkilerinden bağımsız değildir. Ruanda'da yaşanan trajedi, bir yandan evrensel insan hakları ilkelerinin ihlalini gösterirken, diğer taraftan müdahale ve yargılama süreçlerinde yerel dinamiklerin ne ölçüde dikkate alınması gerektiği tartışmasını gündeme getirmiştir. Bu bağlamda Ruanda, insan haklarının normatif bir ideal olmanın yanında siyasal ve kültürel bağlam içinde şekillenen bir uygulama alanı olduğunu göstermektedir¹⁰. Dolayısıyla insan haklarının evrenselliği iddiası, uygulamada siyasal öncelikler, jeopolitik çıkarlar ve güç dengeleri karşısında işlevsiz kalabilmektedir. Zira insan haklarının korunması, bireyin hangi devletin egemenliği altında yaşadığına bağlı olarak değişmekte; evrensel normlar, siyasal irade karşısında etkisiz kalabilmektedir¹¹.

Ruanda örneği, insan haklarının seçici biçimde korunması sorununu, evrensellik ilkesinin inandırıcılığını zedeleyen dramatik bir durumu gözler önüne sermiştir. Bu bağlamda, insan hakları söyleminin metinlerde yer almasının yanında pratikte evrensel olabilmesi için, küresel adalet mekanizmalarının siyasi hesaplardan arı bir şekilde hareket etmesi gerekmektedir.

8 Mustafa Yayla, *İslâm Hukukunda İnsan Hakları ve Eşitlik* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2011), s. 61.

9 Celal Yeşilçayır, "İnsan Haklarında Kuşaklar Tartışması ve Bir Çözüm Denemesi." *Temaşa: Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, no. 13 (2020), s. 74.

10 Anna Rose Siegel, "Rwanda: All Wrapped Up in the Universalism/Particularism Debate" (course paper, *International Law and Dispute Resolution*, 2012), s. 1-2.

11 Donnelly, "The Relative Universality of Human Rights".

2. Ruanda Soykırımı: Bir İnsanlık Suçu ve Küresel Körlük

Tarihsel olarak günümüzde Ruanda ve Burundi topraklarını oluşturan bölgeye üç farklı topluluk yerleşmiştir. Bunlar; 6. yüzyılda Twa, 7. yüzyılda Hutu ve 8. ile 9. yüzyıllar boyunca Tutsilerdir¹². Hutu topluluğu ağırlıklı olarak tarım üretimiyle uğraşan ve kuzeybatıdan gelen bir halktı. Tutsiler ise sığır yetiştiriciliği yapmakta olup Victoria Gölü'nün (Tanzanya) güney ve doğu bölgelerinden gelmişlerdir. Twa topluluğu ise avcılık, toplayıcılık ve çömlekçilikle geçinen bir halktı. Twa'lar, Hutu ve Tutsilerden izole biçimde, ormanlarla kaplı dağlık alanlarda yaşamaktaydı. Çok sayıda Tutsi, büyük sığır sürüleriyle bölge boyunca dolaşmaktaydı. Hutu topluluğu ise yerleşik tarımcılar olarak kalıcı yerleşim alanlarında yaşamaktaydı¹³.

Ruanda, sömürgeci dönem boyunca üretilen ve kurumsallaştırılan kimlik temelli ayrımların uzun vadeli etkilerini göstermesi bakımından çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır. Önce Alman, ardından Belçika yönetimi altında, Hutu ve Tutsi kimlikleri toplumsal ve siyasal düzlemde yeniden tanımlanmıştır. Söz konusu ayrımlar biyolojik ve ırksal nitelikler atfedilerek katı kategorilere dönüştürülmüştür¹⁴. Belçika yönetimi döneminde kimlik kartlarının uygulanmasıyla birlikte etnik aidiyet idari ve hukuki bir statü haline getirilmiş, bu statü üzerinden ayrıcalıklı bir yönetici sınıf oluşturulmuştur. Böylece sömürge idaresi, toplumsal farklılıkları hiyerarşik bir yapıya dönüştürerek kurumsallaştırmıştır. Söz konusu durum ilerleyen dönemde siyasal rekabetin etnik zemine sertleşmesine ve çatışmanın derinleşmesine yapısal bir temel hazırlamıştır¹⁵.

1994'te yaşananlar Ruanda tarihinde etnik temelli şiddetin ilk örneğini oluşturmamaktadır. Sömürge döneminin sonlarına doğru, 1959'da başlayan ve "Sosyal Devrim" olarak adlandırılan süreçte Hutu çoğunluk, uzun yıllar siyasal, toplumsal ayrıcalıklara sahip olan Tutsi monarşisine karşı harekete geçmiş ve 1959-1966 yılları arasında yaşanan olaylarda

12 Maria van Haperen, "The Rwandan Genocide, 1994," in W. ten Have ve B. Boender (ed.), *The Holocaust and Other Genocides: An Introduction* (Amsterdam University Press, 2012), s. 98.

13 van Haperen, "The Rwandan Genocide, 1994", s. 98.

14 Andrea Purdeková and David Mwambari, "Post-genocide Identity Politics and Colonial Durabilities in Rwanda," *Journal of Eastern African Studies* 15, no. 1 (2021), s. 19–20.

15 Purdeková and Mwambari, "Post-genocide Identity Politics and Colonial Durabilities in Rwanda", s. 19-20.

20.000 ila 100.000 arasında Tutsi'nin öldürüldüğü belirtilmiştir. Bu dönem, etnik temelli siyasal rekabetin kitlesel şiddetle iç içe geçtiği ve ilerleyen yıllarda derinleşecek olan kırılmanın erken bir habercisi niteliğindedir¹⁶.

Juvéna Habyarimana liderliğindeki Hutu hükümeti, bağımsızlıktan itibaren süregelen etnik gerilimleri siyasal amaçlarla kullanmıştır. Bu gerilimlerin kökeni sömürge dönemine uzanmaktadır. Zaman içinde Tutsiler, Hutular tarafından “sömürgeci yerleşimciler” olarak algılanmaya başlanmış ve bu algı etnik farklılıkların ırksallaştırılmasına zemin hazırlamıştır¹⁷. Soykırım sürecinde uzun burun, uzun parmak ya da boy gibi fiziksel özellikler dahi bir kişinin hedef alınması için yeterli görülüş, bu durum kimlik temelli şiddetin ne derece radikalleştiğini göstermiştir¹⁸.

1990'lı yıllara gelindiğinde Ruanda'da devlet kadrolarında Tutsilere ayrılan sınırlı kota, ekonomik ve bürokratik rekabeti daha da keskinleştirmiştir. Bu bağlamda, demografik baskı, ekonomik daralma ve siyasal iktidar mücadelesi birleşerek etnik mobilizasyonu kolaylaştıran bir zemin yaratmıştır¹⁹. Aynı dönemde, Tutsi kökenli mülteciler, kendilerine yönelik artan baskılar ve düşmanca tutumlar nedeniyle harekete geçmiştir. Bahsi geçen koşulların etkisiyle, RPF adlı örgütü kurmuşlardır²⁰. Bu hareketin temel amacı, Habyarimana'yı ve ağırlıklı olarak Hutulardan oluşan hükümetini devirmek ve yurtdışındaki Tutsi sürgünlerin ülkeye dönüşünü sağlamaktır. Ekim 1990'dan itibaren Uganda'dan gelen RPF militanları Ruanda topraklarına girerek Tutsi nüfusun arasına karışmışlardır. Bu militanlar kendilerini “Inkotanyi” olarak adlandırmıştır²¹.

16 Öncel Sencerhan, “Batılı Kolonyel Güçlerin 1994 Ruanda Soykırımına Etkisi.” *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 9, no. 18 (Temmuz 2013), s. 37.

17 Mark A. Drumbl, “Restorative Justice and Collective Responsibility: Lessons for and from the Rwandan Genocide,” *Contemporary Justice Review* 5, no. 1 (2002), s. 5.

18 Helen M. Hintjens, “Explaining the 1994 Genocide in Rwanda,” *The Journal of Modern African Studies* 37, no. 2 (1999), s. 272.

19 Paul J. Magnarella, “Comprehending Genocide: The Case of Rwanda,” *Journal of Genocide Research* 7, no. 1 (2005), s. 38–40.

20 Hasan Kemal Elban, “Ruanda'dan İnsanlığa Kalan Miras ya da Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi Zevahiri Kurtarabilecek mi?” *Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi*, Ocak–Mart 2004, s. 4.

21 van Haperen, “The Rwandan Genocide, 1994,” s.102.

Belçika 1990 yılında vatandaşlarını tahliye etmek üzere ülkeye asker göndermiş olsa da askeri yardımı tamamen kesmemiştir. Fransa ise özellikle 1990'da RPF'nin saldırılarının ardından Habyarimana yönetimine askeri desteğini artırmıştır²². Buna rağmen RPF, 1992 yılında ülkenin kuzeyindeki çeşitli vilayetleri ele geçirmeyi başarmıştır. Bu gelişme hem Ruanda ordusunun hem de RPF'nin misilleme saldırılarından endişe duyan Hutu ve Tutsi toplulukları arasında büyük bir korkuya yol açmıştır. Nitekim bu endişeler haklı çıkmıştır. Ruanda ordusu sert ve intikamcı bir karşı saldırı başlatmış, yüzlerce Tutsi öldürülmüştür. Radikal Hutu gruplar, “vatansever olmayan unsurlar” olarak nitelendirdikleri kesimlere karşı mücadele etmek amacıyla kendi silahlı birliklerini kurmuşlardır. Buna karşılık Habyarimana'nın partisi de Interahamwe adlı paramiliter örgütü oluşturmuştur²³.

4 Ağustos 1993 tarihinde imzalanan Arusha Barış Anlaşması, Ruanda Cumhuriyeti Hükûmeti ile RPF arasında 1 Ekim 1990'dan itibaren devam eden silahlı çatışmaların kesin olarak sona erdirilmesi amacıyla akdedilmiştir²⁴. Anlaşma, taraflar arasında kalıcı barışın tesisini sağlamak üzere siyasal ve askerî düzenlemeler içermektedir. Bu kapsamda, “Geniş Tabanlı Geçiş Hükûmeti”nin güç paylaşımı ilkesi temelinde kurulması öngörülmüş ve yürütme ile yasama organlarında tarafların temsil edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca güvenlik alanında, taraflara bağlı silahlı kuvvetlerin tek bir ulusal ordu ve ulusal jandarma çatısı altında birleştirilmesi kabul edilmiştir. Böylece hem siyasal hem de askerî düzeyde bütünleşme sağlanarak çatışmanın yapısal nedenlerinin ortadan kaldırılması hedeflenmiştir²⁵.

6 Nisan 1994 tarihinde Burundi ve Ruanda devlet başkanlarını taşıyan uçağın bir roket saldırısı sonucu düşmesi, Ruanda'da kısa sürede kitlesel ve sistematik bir şiddet dalgasının başlamasına yol açmıştır. Bu olay, birkaç hafta boyunca devam edecek olan yoğun katliamların doğrudan tetikleyicisi olmuştur. Öldürülenlerin sayısının bir milyonu

22 Peter Uvin, *Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda* (West Hartford, CT: Kumarian Press, 1998), s. 96.

23 van Haperen, “The Rwandan Genocide, 1994,” s.102.

24 United Nations Security Council, *Arusha Peace Agreement between the Government of the Republic of Rwanda and the Rwandese Patriotic Front*, 4 August 1993.

25 United Nations Security Council, *Arusha Peace Agreement between the Government of the Republic of Rwanda and the Rwandese Patriotic Front*.

aştığı tahmin edilmekte ve yaşananlar uluslararası hukuk bakımından açık biçimde soykırım olarak nitelendirilmektedir. Olayın hemen ardından Cumhurbaşkanlığı muhafızları havaalanı çevresinde Tutsi sivillere yönelik saldırılara başlamış, kısa süre içinde başkent Kigali’de barikatlar kurulmuş ve sistematik öldürmeler gerçekleştirilmiştir²⁶. Yaklaşık yüz gün boyunca devam eden bu şiddet ortamından sadece Tutsiler değil, Twa azınlığı da ağır biçimde etkilenmiştir²⁷. Katliamların hızı ve yoğunluğu, II. Dünya Savaşı sırasında Nazilerin Yahudilere yönelik imha politikasıyla karşılaştırılacak düzeye ulaşmıştır²⁸.

Soykırım, Ruanda devletinin açık desteği altında gerçekleşmiştir ve başlıca faillerin önemli bir kısmı yine Ruanda vatandaşları olmuştur²⁹. 6 Nisan sonrasında radyo yayınları aracılığıyla yapılan açıklamalar, hükümetin Tutsi azınlığı koruma niyetinde olmadığını açıkça göstermiştir. Bununla da kalınmamış, katliamlara katılanların cezalandırılmayacağı yönünde mesajlar verilmiştir. Devlet yetkilileri ve medya organları, Tutsilere yönelik şiddeti teşvik eden bir söylemi sistematik biçimde yayarak toplumsal mobilizasyonu hızlandırmıştır³⁰.

1994 Ruanda Soykırımı irrasyonel bir nefret patlamasından çok, belirli aktörlerin çıkarlarını muhafaza etmeye dönük stratejik bir tercih olarak değerlendirilebilir³¹. Zira soykırım, etnik olarak nitelendirilen düşmanlığın yanında siyasal çıkarın korunmasına yönelik bilinçli bir mobilizasyon süreciyle de ilişkilendirilebilir³². Magnarella, Ruanda’daki soykırım sürecinin sadece tarihsel etnik düşmanlıklarla açıklanamayacağını; aksine ekonomik daralma, demografik baskı

26 United Nations Office on Genocide Prevention and the Responsibility to Protect, “1994 Genocide against the Tutsi in Rwanda: Historical Background”, <https://www.un.org/en/prevent-genocide/rwanda/historical-background.shtml>; Jonathan F. Metz, “Rwandan Genocide and the International Law of Radio Jamming,” *The American Journal of International Law* 91, no. 4 (1997), s. 620.

27 Olaifa Temitope Abimbola ve Danjibo Nathaniel Dominic, “The 1994 Rwandan Conflict: Genocide or War?” *International Journal on World Peace* 30, no. 3 (2013), s. 51.

28 Mark Doyle, “Rewriting Rwanda,” *Foreign Policy*, no. 154 (May–June 2006), s. 83.

29 Hintjens, “Explaining the 1994 Genocide in Rwanda”, s. 244.

30 David Yanagizawa-Drott, “Propaganda and Conflict: Evidence from the Rwandan Genocide,” *The Quarterly Journal of Economics* 129, no. 4 (2014), s. 8–9.

31 Alexandra J. Hain, “The Rwandan Genocide: A Case of Ethnic Conflict?” (research paper, 2010), s. 9–11.

32 Magnarella, “Comprehending Genocide: The Case of Rwanda”, s. 36-37.

ve siyasal elitlerin güç kaybı korkusunun birleşimiyle rasyonel bir mobilizasyon stratejisine dönüştüğünü vurgulamaktadır³³.

Soykırımın ardındaki güdüler, onu ortaya çıkaran bağlam kadar farklılık gösterebilir. Soykırım failleri tarafından sıklıkla sergilenen ortak güdülerden biri, iktidardaki yapıya tehdit olarak görülen bir grubun ortadan kaldırılmasıdır. Ruandalılar, sürgündeki Tutsilerin Juvénal Habyarimana hükümeti için bir tehdit haline geldiği konusunda aynı fikre sahip olmuşlardır. Habyarimana'nın iktidarını sağlamlaştırması ve kendisi ile Hutu grubunun yönetimde kalmaya devam etmesi için Tutsilerin “yok edilerek ortadan kaldırılması” gerektiği düşünülmüştür³⁴. Bu düşünce ekseninde Hutu çoğunluğun Tutsilere yönelik imha girişimi sonucunda ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 10'u yaşamını yitirmiştir³⁵.

İrksallaştırma, kimliklerin doğal, değişmez ve tarihsel olarak sabit kategoriler olmadığı; belirli siyasal ve toplumsal süreçler içinde inşa edildiği bir süreci ifade eder. Bu kavram, daha önce irksal anlam taşımayan bir toplumsal ilişkiye, gruba ya da pratiğe irksal bir anlam yüklenmesi sürecini tanımlar³⁶. Egemen konumdaki kişilerin yönetimi siyasal ya da ekonomik gücün yanında yönetilenleri, yöneticilerin ayrıcalıklı konumlarını meşrulaştıran ve onların çıkarlarının korunduğuna inandıran bir ideolojiyi benimsemeye ikna etmeye dayanır. Bu çerçevede Tutsiler yabancı işgalciler olarak sunulmuş, “gerçek anlamda yurttaş olarak kabul edilemeyecekleri” ileri sürülmüştür. Hutuların “yerli köylüler” olduğu, aristokrat işgalciler tarafından köleleştirildikleri ve artık ülkenin tek meşru sakinleri oldukları savunulmuştur. Bu anlayışa göre Hutu kontrolündeki bir hükümet hem meşru hem de ontolojik olarak demokratik kabul edilmiştir³⁷.

1994 yılında Ruanda'da yaklaşık yüz gün gibi son derece kısa bir zaman dilimi içinde gerçekleştirilen katliam sürecinde yaklaşık bir

33 Magnarella, “Comprehending Genocide: The Case of Rwanda”, s. 36-37.

34 Abimbola ve Dominic, “The 1994 Rwandan Conflict: Genocide or War?”, s.56.

35 Drumbi, “Restorative Justice and Collective Responsibility: Lessons for and from the Rwandan Genocide”, s. 5.

36 Yusra Alluri, “Racialisation, Genocide and Post-Genocide Reconstruction in Rwanda”. Yüksek Lisans Tezi, University of Amsterdam, 2009, s. 21–22.

37 Paul J. Magnarella, “The Background and Causes of the Genocide in Rwanda,” *Journal of International Criminal Justice* 3, no. 4 (2005), s. 819.

milyon insan hayatını kaybetmiştir³⁸. Söz konusu soykırımın sadece etnik nefret ya da tarihsel gerilimlerle açıklanması yeterli değildir. Bazı çalışmalarda, 1990'lı yılların başında uygulanan IMF-Dünya Bankası yapısal uyum programlarının ülkenin ekonomik yapısını ciddi biçimde zayıflattığı, kahve fiyatlarının düşmesiyle birlikte kırsal yoksulluğun arttığı ve devlet kapasitesinin aşındığı vurgulanmaktadır³⁹. Ekonomik daralma ve toplumsal kırılmalıkların derinleşmesi, siyasal elitlerin etnik mobilizasyonu daha kolay kullanabileceği bir zemin yaratmıştır. Bu çerçevede, uluslararası ekonomik politikaların dolaylı etkileri ile yerel siyasal dinamikler arasındaki ilişki, soykırım sürecini sadece iç çatışma ya da “kabile savaşı” anlatısına indirgemeyi zorlaştırmaktadır⁴⁰. Hain'e göre bu kadar fazla insanın katledilmesi, yaygın ve tarihsel bir etnik düşmanlığın ürünü değil; sıradan sivilleri şiddete yönlendiren stratejik bir planın sonucudur⁴¹. Söz konusu yaklaşım, şiddetin ortaya çıkışını yerel toplumsal gerilimlerin yanında belirli siyasal ve yapısal koşulların ürettiği bir süreç olarak değerlendirmeyi gerektirmektedir. Ne var ki, uluslararası kamuoyunda hâkim olan anlatı bu çok katmanlı arka planı çoğu zaman yansıtmamıştır.

Ruanda soykırımı, uluslararası medya ve kamuoyu tarafından sıklıkla “kadim kabile nefreti”nin ani bir patlaması ya da toplumsal düzenin kontrolsüz bir çöküşü olarak tasvir edilmiştir. Ancak bu tür açıklamalar, sürecin siyasal ve kurumsal boyutlarını görünmez kılmaktadır. Soykırım, sadece irrasyonel bir şiddet dalgası değil; belirli iktidar ilişkilerini korumaya yönelik bilinçli ve hesaplanmış bir strateji olarak değerlendirilmelidir⁴². 1992 yılı itibarıyla “akazu” olarak bilinen dar bir elit çevresi, yerel idari yapılar, milis örgütlenmeleri ve başkanlık muhafızları aracılığıyla şiddetin kurumsal altyapısını sistematik biçimde oluşturmuştur. Arusha Anlaşması'nın öngördüğü güç paylaşımı düzenlemesi, mevcut iktidar bloğu açısından ciddi bir statü ve çıkar kaybı anlamına geldiğinden, etnik kimlikler siyasal kontrolün

38 Sencerman, “Batılı Kolonyel Güçlerin 1994 Ruanda Soykırımına Etkisi”, s.37.

39 Genna Naccache, “The International Community Stood Idly By During the Rwandan Genocide of 1994: Discuss,” MA Understanding and Securing Human Rights.

40 Naccache, “The International Community Stood Idly By During the Rwandan Genocide of 1994: Discuss”.

41 Hain, *The Rwandan Genocide: A Case of Ethnic Conflict?*.

42 René Lemarchand, “Rwanda: The Rationality of Genocide,” *Issue: A Journal of Opinion* 23, no. 2 (1995).

Evrensel mi Ayrıcalıklı mı? İnsan Haklarının Seçici Korunması ve Ruanda Krizi Üzerinden Küresel Sessizlik

sürdürülmesi amacıyla bilinçli biçimde mobilize edilmiştir⁴³. Tutsilerin radyo yayınları ve basın aracılığıyla “hamamböceği” ve “yılan” gibi aşağılayıcı ifadelerle anılması, şiddetin ani bir toplumsal patlama değil, bilinçli biçimde hazırlanan bir psikolojik ve siyasal mobilizasyon süreci olduğunu göstermektedir⁴⁴. Nitekim Hain, soykırımın gerçek nedeninin Arusha Anlaşması ile Hutu elitinin karşı karşıya kaldığı siyasal meşruiyet kaybı tehdidi olduğunu vurgulamaktadır⁴⁵.

Sonuç olarak Ruanda’da yaşanan soykırım, tarihsel düşmanlıkların kaçınılmaz bir sonucu ya da ani bir toplumsal patlama olarak açıklanamaz. Sömürge döneminde kurumsallaştırılan kimlik ayrımları, bağımsızlık sonrası siyasal rekabet, ekonomik daralma ve Arusha sürecinin yarattığı meşruiyet krizi birlikte değerlendirildiğinde, şiddetin belirli siyasal aktörler tarafından örgütlenen ve kurumsal araçlarla desteklenen bilinçli bir süreç olduğu görülmektedir. Bu çerçevede soykırım, irrasyonel bir nefret dalgasından ziyade, iktidarın korunmasına yönelik stratejik bir mobilizasyonun sonucudur.

3. Uluslararası Toplumun Sessizliği: İhmal mi, Kasıt mı?

Ruanda örneği, insan haklarının evrenselliği ilkesine doğrudan bir meydan okuma niteliği taşımakta ve şu soruyu gündeme getirmektedir: “Uluslararası toplumun sessizliği sadece ihmalkâr bir yaklaşımın ürünü müdür, yoksa bu sessizlik bilinçli bir tercihin, yani kasıtlı bir görmezden gelmenin tezahürü müdür?”. Bu sorunun yanıtı, soykırım öncesi dönemde kamusal alanda sistematik biçimde yaygınlaştırılan nefret söylemi ve insanlıktan çıkarma pratiklerinin yanı sıra, uluslararası sistemin Afrika’yı nasıl konumlandığı ve müdahale kapasitesini hangi siyasal öncelikler çerçevesinde şekillendirdiğiyle de yakından ilişkilidir.

Uluslararası ilişkiler literatüründe Afrika uzun süre teorik açıdan merkezi bir inceleme alanı olarak görülmemiş, aksine Batı merkezli paradigmalarda marjinal ve tali bir bölge olarak ele alınmıştır. Afrika,

43 Lemarchand, “Rwanda: The Rationality of Genocide”.

44 Helga Akao, *Echoes of Genocide: Lessons from Rwanda and Beyond* (unpublished manuscript), s. 2–3

45 Hain, *The Rwandan Genocide: A Case of Ethnic Conflict?*.

çoğu zaman istisnai sorunlar üreten “problemlı” bir coğrafya şeklinde temsil edilmiş ve bu durum Batı’nın Afrika’daki yapısal sorunların tarihsel, küresel bağlamını analiz etmek yerine sessiz kalmasına yol açmıştır⁴⁶. Söz konusu durum, kolonyal coğrafyalarda yaşanan yapısal şiddet ve çatışmaların uluslararası ilişkiler disiplininin teorik çerçevesi içinde görünürlüğüne etki ederek uluslararası sistemin asli bir parçası olarak değerlendirilmemesine katkı sunmuştur. Dolayısıyla disiplinin bilgi üretim süreci, dünya siyasetini açıklarken sömürge deneyimini batı merkezli tarihsel bir perspektifle evrenselleştiren bir yapıya sahip olmuştur⁴⁷.

Uluslararası toplumun Ruanda’daki iç savaş ve soykırımı yaklaşımı ciddi tartışmalara yol açmıştır. Özellikle Fransa’nın 1994 yılında gerçekleştirdiği “Opération Turquoise” (Turkuaz Harekâtı), insani bir girişim olarak sunulmuş olsa da uygulamada Hutu yönetiminin geri çekilmesini kolaylaştırdığı ve RPF’nin askeri ilerleyişini sınırladığı yönünde eleştirilmiştir. Bu durum, müdahalenin soykırımı durdurmadan ziyade çatışmanın seyrini belirli bir taraf lehine etkilemiş olabileceği ve dolayısıyla şiddetin sona ermesini geciktirdiği yorumlarına zemin hazırlamıştır⁴⁸.

Ruanda soykırımının gerçekleşmesinde, uluslararası toplumun ilgisizliği ve yetersiz tepkisi de belirleyici bir etken olmuştur⁴⁹. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri’nin Güvenlik Konseyi’ne sunduğu rapor, uluslararası toplumun Ruanda’daki soykırımı durdurmakta başarısız olduğunu belirtmiştir. Uluslararası toplum soykırımı engelleyememiş, soykırım başladıktan sonra da öldürmeleri durduramamıştır. Gerçeğin ortaya konulması sadece Ruanda için değil, dünyanın herhangi bir yerinde soykırım riski altında bulunan tüm insanlar için de gereklidir⁵⁰. Dolayısıyla, soykırımın başlamasının ardından uluslararası toplumun

46 Kevin C. Dunn, Timothy M. Shaw ve diğerleri (eds.), *Africa’s Challenge to International Relations Theory* (New York: Palgrave Macmillan, 2001).

47 Branwen Gruffydd Jones, “Introduction: International Relations, Eurocentrism, and Imperialism,” *Decolonizing International Relations*, ed. Branwen Gruffydd Jones (Lanham: Rowman & Littlefield, 2006), s. 2–4.

48 Alan J. Kuperman, *The Limits of Humanitarian Intervention: Genocide in Rwanda* (Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2001).

49 United Nations, *Report of the Independent Inquiry into the Actions of the United Nations during the 1994 Genocide in Rwanda*, UN Doc. S/1999/1257, 15 December 1999.

50 United Nations, *Report of the Independent Inquiry into the Actions of the United Nations during the 1994 Genocide in Rwanda*.

Evrensel mi Ayrıcalıklı mı? İnsan Haklarının Seçici Korunması ve Ruanda Krizi Üzerinden Küresel Sessizlik

neden etkili bir müdahalede bulunamadığını anlayabilmek için, kriz öncesinde oluşturulan kurumsal ve hukuki çerçevenin incelenmesi gerekmektedir.

1990 yılında RPF'nin Ruanda'ya yönelik saldırısıyla başlayan ve hükümet güçleri ile RPF arasında devam eden iç savaş sürecinde, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 22 Haziran 1993 tarihli 846 sayılı karar ile Uganda-Ruanda sınırında askeri malzeme ve silah geçişini izlemek amacıyla Birleşmiş Milletler Uganda-Ruanda Gözlem Misyonu'nu (UNOMUR) kurmuştur⁵¹. Kısa süren çatışmaların ardından uluslararası toplumun arabuluculuğunda yürütülen görüşmeler sonucunda 4 Ağustos 1993 tarihinde Arusha Barış Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, Tutsi mültecilerin Ruanda'ya dönüşü güvence altına alınmış ve kendilerine belirli haklar tanınmıştır. Anlaşmanın hayata geçirilmesini sağlamak ve taraflar arasında yeniden çatışma çıkmasını önlemek amacıyla Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 5 Ekim 1993 tarihli 872 sayılı kararla Birleşmiş Milletler Ruanda Yardım Misyonu'nu (UNAMIR) kurmuştur⁵². UNAMIR zorlayıcı müdahale yetkisine sahip değildir ve sivil halkı korumaya yönelik açık bir görev tanımı bulunmadığı gibi, silah kullanma yetkisi de sadece öz savunma ile sınırlandırılmıştır. Soykırımın başlamasının ardından personel sayısının azaltılması ise, uluslararası toplumun müdahale kapasitesinin bilinçli biçimde daraltıldığını göstermektedir⁵³.

30 Mart 1994 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri tarafından Güvenlik Konseyi'ne sunulan İkinci İlerleme Raporu, Ruanda'daki güvenlik durumunun ciddi biçimde kötüleştiğini ve barış sürecinin kırılma noktasına geldiğini ortaya koymaktadır. Raporla özellikle 1994 yılının ocak ve şubat aylarında şiddet olaylarının arttığı, başkent Kigali başta olmak üzere çeşitli bölgelerde barikatlar kurulduğu, siyasi liderlere yönelik suikastlar gerçekleştirildiği ve sivilleri hedef alan saldırı ile cinayetlerin yaşandığı belirtilmektedir. Genel Sekreter, bu gelişmelerin sadece Kigali'deki güvenliği değil, ülke genelindeki

51 United Nations Security Council, Resolution 846 (1993), UN Doc. S/RES/846, 22 June 1993.

52 Elban, "Ruanda'dan İnsanlığa Kalan Miras ya da Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi Zevahiri Kurtarabilecek mi?", s. 4; United Nations Security Council, *Resolution 872 (1993)*, S/RES/872 (1993), 5 October 1993.

53 Alluri, "Racialisation, Genocide and Post-Genocide Reconstruction".

istikrarı da tehdit ettiğini vurgulamış ve mevcut durumun Arusha Barış Anlaşması'nın uygulanmasını tehlikeye düşürdüğünü ifade etmiştir⁵⁴.

Kuperman'a göre uluslararası toplumun Ruanda'daki soykırıma verdiği tepkinin yetersiz kalmasının başlıca nedenleri arasında, krizin erken aşamalarında ölü sayısının ve şiddetin hızının doğru değerlendirilememesi, sahadan gelen raporların eksik ve yanıltıcı olması, karar vericilerin zamanında bilgiye ulaşamaması ve müdahalenin iç savaşın askerî dengesini değiştireceğine dair tereddütler yer almaktadır⁵⁵. Bu yaklaşım, müdahalesizliğin yalnızca bilgi eksikliğine indirgenemeyeceğini göstermektedir.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 17 Mayıs 1994 tarihli 918 sayılı kararıyla, Ruanda'daki durumun bölgesel barış ve güvenliği tehdit ettiğini resmen tespit etmiş ve Birleşmiş Milletler Şartı'nın VII. Bölümü uyarınca hareket etmiştir. Karar kapsamında UNAMIR'in yetki alanı genişletilmiş; yerinden edilmiş kişiler ile sivillerin korunması, güvenli insani bölgelerin oluşturulması ve insani yardım faaliyetlerinin güvenliğinin sağlanması görevleri misyonun sorumluluklarına eklenmiştir. Konsey barış gücü personel sayısının artırılması ve tüm devletlerin Ruanda'ya silah ve askeri malzeme satışını ve sevkiyatını yasaklayarak kapsamlı bir silah ambargosu uygulamaya koymuştur⁵⁶. Ancak kararın 17 Mayıs 1994 tarihinde alınmış olması, soykırımın nisan ayı başında başlamış olduğu dikkate alındığında, müdahalenin zamanlamasına ilişkin ciddi tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Ruanda soykırımı sırasında uluslararası hukuk mekanizmalarının işleyişi, normatif düzen ile pratik arasındaki boşluğu açık biçimde ortaya koymuştur. Siegel, Birleşmiş Milletler kararlarında kullanılan dilin “endişe”, “kınama” ve “talep etme” gibi sınırlı ifadelerle şekillendiğini; bu dilin ise zorlayıcı ve önleyici bir müdahale kapasitesi yaratmadığını belirtmektedir. Ayrıca, “soykırım” kavramının açık biçimde kullanılmasından kaçınılması, hukuki yükümlülüklerin devreye girmesini geciktirmiştir. Bu durum, uluslararası hukuk normlarının

54 United Nations, *Second Progress Report of the Secretary-General on the United Nations Assistance Mission for Rwanda*, UN Doc. S/1994/360, 30 March 1994.

55 Kuperman, *The Limits of Humanitarian Intervention: Genocide in Rwanda*.

56 United Nations Security Council, Resolution 918 (1994), UN Doc. S/RES/918 (17 May 1994).

varlığının tek başına yeterli olmadığını; normların uygulanmasının siyasal irade ve güç dengelerine bağlı olduğunu göstermektedir⁵⁷.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ndeki daimî üyelerin bürokratik engellemeleri, UNAMIR'in işlevsizliği, Afrika Birliği Örgütü'nün acziyeti, Fransa'nın soykırım süresince Hutu rejimine koşulsuz desteği ve insani müdahale kisvesi altında soykırımcıların ülkeden kaçmasına olanak veren "Turkuaz Harekâtı" müdahalesi, sorgulanması gereken konu başlıklarıdır⁵⁸. Ortaya çıkan tablo, Ruanda'da yaşanan trajedi karşısında uluslararası toplumun sergilediği tutumun sadece bilgi eksikliği, operasyonel sınırlılık ya da zamanlama sorunu ile açıklanamayacağını göstermektedir. Müdahale kapasitesinin dar tutulması, hukuki yükümlülüklerin açık biçimde devreye sokulmaması ve karar alma süreçlerinde siyasal çekincelerin belirleyici olması, pasifliğin yapısal bir tercih niteliği taşıyabileceğini düşündürmektedir. Soykırımın öncesinde mevcut olan erken uyarı işaretlerine rağmen etkili ve zorlayıcı bir adım atılmaması, ihmal ile kasıt arasındaki sınırın belirsizleştiği bir alana işaret etmektedir. Dolayısıyla Ruanda örneği, uluslararası toplumun sessizliğinin sadece teknik yetersizlikten değil, normatif sorumluluk ile siyasal çıkar arasındaki tercihten kaynaklanmış olabileceğini ortaya koymaktadır.

4. İnsan Haklarının Seçiciliği: Müdahale Pratiklerinde Coğrafi Ayrımcılık

20. yüzyılda yaşanan kitlesel şiddet olayları, insan haklarına dayalı müdahale anlayışının sınırlarını açık biçimde ortaya koymuştur. Hukuki düzenlemeler ve evrensellik iddiasına rağmen, ağır insan hakları ihlallerine verilen tepkiler her coğrafyada aynı olmamıştır. Ruanda Soykırımı, uluslararası toplumun geç ve yetersiz müdahalesiyle, normatif ilkeler ile siyasal çıkarlar arasındaki gerilimi en çarpıcı biçimde görünür kılan örneklerden biridir.

Ruanda'da yaşanan büyük trajedi, bölgesel bir çatışma olmanın ötesine geçmiş ve uluslararası toplumun krizlere müdahale kapasitesi ile insan

57 Siegel, "Rwanda: All Wrapped Up in the Universalism/Particularism Debate", s. 6-7.

58 Yusuf Kerem Arslan, "Etnik grup çelişkisi: Ruanda örneği ve bölgesel etkileri". Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018. Ulusal Tez Merkezi. Yayın No: 559385, s. 275.

haklarına yönelik reflekslerini sorgulattır hale gelmiştir. Özellikle çatışmaların çok kısa sürede büyük bir yıkıma yol açması, müdahale kararlarının alınmasını ve uygulanmasını zorlaştırmıştır. Ayrıca, bazı devletlerin tarihsel ilişkileri ve uluslararası kurumların işleyiş biçimleri de müdahaleyi geciktiren nedenler arasında yer almıştır. Bu bağlamda, uluslararası aktörlerin Ruanda'daki gelişmelere karşı sergilediği tutum, müdahale pratiklerinin hangi koşullarda ve nasıl devreye girdiği sorusunu gündeme getirmektedir. Dolayısıyla Ruanda örneği, insan haklarına dayalı müdahale anlayışının uluslararası sistem içindeki uygulama biçimlerini anlamak açısından dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir.

Soykırım sürecinde milis gruplarının silahlandırılmasında rolü olduğu ileri sürülen Fransa ile, kriz öncesinde Ruanda'daki siyasal yapının şekillenmesinde etkisi bulunan Belçika'nın, katliamların yaşandığı yüz günlük dönem boyunca doğrudan ve soykırımı durdurmaya yönelik etkili bir müdahalede bulunmaması uluslararası kamuoyunda yoğun eleştirilere yol açmıştır⁵⁹. Uluslararası örgütlerin Ruanda krizine etkili biçimde müdahale edememesi, Birleşmiş Milletler Şartı'nın soykırımın önlenmesine ilişkin açık yükümlülüğüne rağmen, büyük ölçüde çatışmadaki dış aktörlerin rolünün yeterince tespit edilmemesi ya da bu rolün bilinçli biçimde göz ardı edilmesiyle açıklanabilir⁶⁰.

Batı medyasında Ruanda'daki gelişmeler çoğunlukla etnik ya da “kabile temelli” bir iç savaş olarak sunulmuştur. Bu anlayış, çatışmanın sömürge döneminden miras kalan “böl-yönet” politikalarıyla ve dış güçlerin müdahaleleriyle olan bağlantısını arka plana itmiştir. Oysa günümüzde “etnik” olarak tanımlanan ayrışmanın önemli ölçüde sömürge döneminde inşa edildiği ve kimliklerin siyasal amaçlarla sertleştirildiği bilinmektedir. Bu çerçevede, krizin sadece yerel ve tarihsel bir düşmanlık üzerinden açıklanması, dış aktörlerin çatışmayı besleyen ve sürdüren rolünü görünmez kılan indirgemeci bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir⁶¹. Her ne kadar bazı çalışmalar

59 Ahmet Özkan, “Ruanda’yı Hatırlamak: Jean-Philippe Stassen’in *Deogratias* İsimli Grafik Romanında Tarih, Bellek ve Soykırım.” *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 8, no. 21 (2020), s. 280.

60 Mel McNulty, “France’s Role in Rwanda and External Military Intervention: A Double Discrediting,” *International Peacekeeping* 4, no. 3 (1997), s. 25.

61 McNulty, “France’s Role in Rwanda and External Military Intervention: A Double Discrediting”, s. 25.

Evrensel mi Ayrıcalıklı mı? İnsan Haklarının Seçici Korunması ve Ruanda Krizi Üzerinden Küresel Sessizlik

müdahalesizliği siyasi irade eksikliğiyle açıklasa da askeri kapasite ve zamanlama faktörleri de dikkate alınmalıdır⁶².

1994 Ruanda Soykırımı sürecinde ABD yönetimi, krizi doğrudan ulusal çıkarlarıyla bağlantılı görmemiş ve bu nedenle müdahaleci bir politika izlememiştir. Clinton yönetimi askerî müdahale seçeneğine mesafeli yaklaşmıştır⁶³. ABD'nin fiilî müdahalesi soykırımın son aşamasına doğru, daha çok insani yardım ve lojistik destek çerçevesinde gerçekleşmiştir. Söz konusu durum, Washington'ın Ruanda krizini düşük öncelikli bir dış politika meselesi olarak değerlendirdiğine işaret etmiştir⁶⁴. Bu bağlamda ABD yaklaşımı, normatif olarak soykırımın önlenmesine yönelik yükümlülüklerle ulusal çıkar hesapları arasındaki gerilimi yansıtan tipik bir örnek olarak değerlendirilmektedir.

Kuperman'a göre, soykırımın başlamasından sonraki ilk iki haftada hem ABD'nin hem de uluslararası toplumun etkili bir müdahalede bulunamamasının arkasında ciddi bir "bilgi boşluğu" bulunmaktadır. İlk olarak, şiddet olayları başlangıçta Tutsilerin kazanmaya yakın olduğu iki taraflı bir iç savaş bağlamında sunulmuş, bu nedenle tek taraflı bir imha süreci olduğu algısı oluşmamıştır. İkinci olarak, basın ve diplomatik raporlar şiddetin azaldığı yönünde bir tablo çizmiş, oysa katliamlar hız kazanmıştır. Üçüncü olarak, erken dönemde açıklanan ölü sayıları son derece düşük görülerek soykırım boyutuna işaret edilmemiştir. Dördüncü olarak, uluslararası haber ve raporlar büyük ölçüde başkent Kigali'ye odaklanmış, kırsal bölgelerdeki sistematik imha süreci gözden kaçırılmıştır. Son olarak, ülkede güvenilir biçimde gözlemleyebilecek yeterli sayıda insan hakları gözlemcisi bulunmaması, soykırımın kapsamının geç fark edilmesine yol açmıştır⁶⁵. Söz konusu etkenler uluslararası kamuoyunun hem geç hem de yetersiz tepki vermesine neden olurken, soykırım sonrasında oluşan yeni siyasal yapının nasıl algılandığını da doğrudan etkilemiştir.

62 Alan J. Kuperman, "Rwanda in Retrospect: A Hard Look at Intervention," *Foreign Affairs* 79, no. 1 (2000), s. 94-118.

63 Matthew Bergbower and David P. Schmitt, "Congressional Activism in the Foreign Policy Arena: A Case Study of the 1994 Rwandan Genocide", (2015).

64 Bergbower ve Schmitt, "Congressional Activism in the Foreign Policy Arena: A Case Study of the 1994 Rwandan Genocide".

65 Kuperman, "Rwanda in Retrospect", s. 101-103.

Ruanda Soykırımı sonrasında uluslararası toplumun müdahale etmeyişi, hukuki bir sorumluluk meselesi olarak değil, “Batı’nın utancı” şeklinde ifade edilmiştir⁶⁶. McMillan’a göre, soykırımı önleme yükümlülüğü Soykırım Sözleşmesi’nde açıkça düzenlenmiş olmasına rağmen, devletlerin bu yükümlülüğü ihlal etmeleri herhangi bir hukuki yaptırıma bağlanmamış ve konu daha çok bir kınama alanına taşınmıştır. Bu çerçevede ABD, İngiltere, Belçika ve Fransa gibi Batılı devletler, “olması gerektiği gibi davranmayan” aktörler olarak eleştirilmiş. Ancak söz konusu eleştiri, hukuki hesap verebilirlikten ziyade toplumsal bir utanç söylemi üzerinden yürütülmüştür. Böylece uluslararası başarısızlık, cezai sorumluluk doğuran bir ihlal olarak değil, Batı’nın idealize edilmiş kimliğine uygun davranamaması şeklinde yorumlanmıştır⁶⁷. Müdahalesizlik sadece kriz anıyla sınırlı kalmamış, soykırım sonrası dönemde oluşan siyasal düzenin uluslararası algılanış biçimini de etkilemiştir.

Soykırım süreci sonrasında RPF’nin çatışmanın tarafı olan bir silahlı hareketten, soykırımı sona erdiren aktör olarak uluslararası düzeyde yeniden konumlandırılması, soykırım sonrasında iktidarı ele geçiren Tutsi merkezli RPF’nin sınırlı bir tarihsel anlatıyı kendi siyasal hedefleri doğrultusunda araçsallaştırmasına zemin hazırlamıştır. Bu dar kapsamlı anlatı, RPF’ye hem ulusal hem de uluslararası arenada siyasal meşruiyet sağlama işlevi görmüştür⁶⁸. RPF hem soykırımın mağduru hem de onu sona erdiren kurtarıcı güç olarak çift yönlü bir meşruiyet pozisyonuna sahip olmuştur. Bu ikili konumlanış, RPF’nin gerek ülke içinde gerekse bölgesel ölçekte gerçekleştirdiği insan hakları ihlallerinin uluslararası gözlemcilerce görmezden gelinmesini kolaylaştırmıştır. Söz konusu durum Batı’nın 1994’teki müdahale yetersizliğini telafi etme arzusuyla örtülü biçimde haklılaştırılmıştır⁶⁹.

Reyntjens’e göre, RPF yönetimi, seçim süreçlerini ve anayasal düzenlemeleri demokratik bir geçişin göstergesi olarak takdim

66 Nesam McMillan, “Our Shame: International Responsibility for the Rwandan Genocide,” *Australian Feminist Law Journal* 28 (2008), s. 4–6, 8–9.

67 McMillan, “Our Shame: International Responsibility for the Rwandan Genocide”, s. 4–6, 8–9.

68 Jonathan Glover, “Genocide, Human Rights, and the Politics of Memorialization: Hotel Rwanda and Africa’s World War.” *South Atlantic Review* 75, s. 98.

69 Glover, “Genocide, Human Rights, and the Politics of Memorialization: Hotel Rwanda and Africa’s World War”, s. 98.

ederken, muhalefetin tasfiyesi, basın özgürlüğünün kısıtlanması gibi uygulamalarla siyasal alanı daraltmıştır. Buna rağmen, uluslararası toplum, insan hakları ihlalleri karşısında sınırlı eleştirilerle yetinmiştir. Söz konusu durum, soykırımın yarattığı ahlaki sorumluluk duygusunun, sonraki dönemde ortaya çıkan yapısal şiddet ve demokratik gerileme karşısında uluslararası aktörlerin daha eleştirel bir tutum geliştirmesini engellediğini göstermektedir⁷⁰. RPF'nin elde ettiği çift yönlü meşruiyet, uluslararası kamuoyunun insan hakları ihlallerine yönelik tepkilerinin şekillenmesini de doğrudan etkilemiştir. Bu durum, hangi aktörlerin “mağdur” ya da “fail” olarak tanımlanacağına ilişkin uluslararası normların nasıl seçici biçimde işlediğini gözler önüne sermektedir. RPF'nin mağdur-kurtarıcı konumlanması, Mutua'nın insan hakları anlatısında işaret ettiği “vahşiler-kurbanlar-kurtarıcılar” metaforunu somutlaştırmaktadır.

Mutua'ya göre insan hakları anlatısı, “vahşiler-kurbanlar-kurtarıcılar” metaforu üzerinden işleyerek Batı'yı kurtarıcı, Batı dışı toplumları ise ya mağdur ya da barbar olarak konumlandırmaktadır. Bu çerçevede Batılı değerler evrensel insanlık ilkeleri gibi sunulmakta ve Batı dışı kültürel pratikler ise geri, irrasyonel veya insanlık dışı olarak temsil edilmektedir. Mutua, bu yapının sömürgeci dönemin “medenileştirme misyonu” söylemiyle tarihsel bir süreklilik taşıdığını ileri sürer⁷¹.

Tüm bu etkenler birlikte değerlendirildiğinde, Ruanda Soykırımı sırasında uluslararası toplumun sergilediği tepkisizlik sadece bilgi eksikliği ya da teknik yetersizlikle açıklanamaz. Medyanın olayları yetersiz ve yanıltıcı biçimde sunması, Birleşmiş Milletler'in karar alma mekanizmalarındaki yapısal kısıtlar, Fransa gibi etkin aktörlerin politik etkileri ve ABD'nin iç kamuoyuna dayalı mali kaygıları, müdahalenin gecikmesinde belirleyici olmuştur. Bahsi geçen durum, uluslararası müdahale pratiklerinin ne ölçüde siyasi koşullara bağlı olarak işlediğini; insan hakları ihlallerinin büyüklüğü değil, jeopolitik dengelerin ve çıkar hesaplarının müdahale kararlarını belirlediğini göstermektedir. Ruanda örneği, insan haklarının evrensellik iddiasının, coğrafi ve siyasal seçicilikle sınırlandığını gösteren yapısal bir kırılma noktasıdır.

70 Filip Reyntjens, “Rwanda, Ten Years On: From Genocide to Dictatorship,” *African Affairs* 103, no. 411 (2004).

71 Mutua, “Savages, Victims, and Saviors: The Metaphor of Human Rights”.

SONUÇ

Bu çalışma, 1994 Ruanda Soykırımı örneği üzerinden insan haklarının evrensellik iddiası ile uluslararası müdahale pratikleri arasındaki gerilimi analiz etmiştir. Ruanda vakası, insan haklarının normatif düzlemde evrensel bir değer olarak kabul edilmesine rağmen, uygulamada siyasal çıkarlar ve güç dengeleri tarafından şekillendirildiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Yaklaşık yüz gün içinde yüz binlerce insanın sistematik biçimde öldürülmesi karşısında uluslararası toplumun sergilediği gecikmeli ve sınırlı tepki, evrensellik söylemi ile pratik arasındaki mesafenin dramatik bir göstergesi olmuştur.

Çalışmada gösterildiği üzere, müdahalenin gecikmesi sadece teknik kapasite eksikliği ya da bilgi yetersizliğiyle açıklanamaz. Birleşmiş Milletler'in kurumsal sınırlılıkları ve operasyonel kapasite sorunları müdahalenin gecikmesinde rol oynamış olsa da Güvenlik Konseyi'ndeki siyasal öncelikler ve büyük güçlerin jeopolitik hesapları birlikte değerlendirildiğinde, insan haklarının korunmasının nihai olarak siyasal tercihlere bağlı biçimde işlediği görülmektedir. Soykırım sonrasında RPF'nin hem mağdur hem de kurtarıcı olarak konumlandırılması ise seçiciliğin kriz sonrasında da devam ettiğini ortaya koymuştur.

Uluslararası toplumun 1994'teki müdahale yetersizliğinin yarattığı ahlaki sorumluluk duygusu, sonraki dönemde ortaya çıkan insan hakları ihlallerine yönelik eleştirilerin sınırlı kalmasına zemin hazırlamıştır. Böylece insan hakları söylemi hem kriz anında hem kriz sonrası siyasal yapılanma sürecinde de güç ilişkileriyle iç içe geçmiştir.

Ruanda örneği, insan haklarının teorik olarak evrensel kabul edilmesinin, pratikte eşit ve tutarlı bir koruma anlamına gelmediğini göstermektedir. Hangi krizlerin uluslararası gündeme taşındığı, hangi ihlallerin “acil müdahale” gerektirdiği ve hangi aktörlerin mağdur ya da fail olarak tanımlandığı, normatif ölçütlerden ziyade siyasal tercihler tarafından belirlenmektedir. Bu durum, insan haklarının evrensellik iddiasının uygulamada coğrafi ve siyasal seçicilikle sınırlandığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Ruanda vakası, bir insanlık trajedisi olmanın yanında uluslararası sistemin norm ile çıkar arasındaki gerilimini görünür kılan yapısal bir kırılma noktasıdır.

Evrensel mi Ayrıcalıklı mı? İnsan Haklarının Seçici Korunması ve Ruanda Krizi Üzerinden Küresel Sessizlik

İnsan haklarının evrensel bir ilke olarak inandırıcılığını koruyabilmesi, müdahale mekanizmalarının siyasal tercihlere bağımlılığının azaltılmasına ve daha tutarlı, öngörülebilir ve adil uygulama kriterlerinin geliştirilmesine bağlıdır. Aksi takdirde insan hakları söylemi, evrensel bir ahlaki normdan ziyade uluslararası güç ilişkilerinin seçici bir aracı olarak algılanmaya devam edecektir.

Bu çalışma, Ruanda vakasını bir müdahale başarısızlığı olmasının yanında insan hakları rejiminin yapısal seçiciliğini görünür kılan bir eşik olarak kavramsallaştırmaktadır. Ruanda örneği, insan haklarının gerçekten evrensel olabilmesi için normatif taahhütlerin ötesine geçilmesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Evrensellik ancak tüm coğrafyalarda eşit duyarlılık, eşit sorumluluk ve eşit müdahale pratiği ile mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

- Abimbola, Olaifa Temitope, and Danjibo Nathaniel Dominic. “The 1994 Rwandan Conflict: Genocide or War?” *International Journal on World Peace* 30, no. 3 (2013): 31–54.
- Akao, Helga. *Echoes of Genocide: Lessons from Rwanda and Beyond*. Unpublished manuscript.
- Alkan, Yavuz Selim. “İnsan Haklarının Evrenselliği ve Kültürel Göreliliği Tartışmasında Öz/Çekirdek-Çevre Haklar Kavramsallaştırması: Siyasal Düşünceler Çerçevesinden Eleştirel Bir İnceleme.” *Liberal Düşünce Dergisi*, no. 109 (2023): 27–51. <https://doi.org/10.36484/liberal.1198572>.
- Alluri, Yusra. *Racialisation, Genocide and Post-Genocide Reconstruction in Rwanda*. Yüksek Lisans Tezi, University of Amsterdam, 2009.
- Arslan, Yusuf Kerem. *Etnik grup çelişkisi: Ruanda örneği ve bölgesel etkileri*. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018. Ulusal Tez Merkezi. Yayın No: 559385.
- Bergbower, Matthew, and David P. Schmitt. “Congressional Activism in the Foreign Policy Arena: A Case Study of the 1994 Rwandan Genocide”, 2015.
- Donnelly, Jack. “The Relative Universality of Human Rights.” *Human Rights Quarterly*, 2007.
- Doyle, Mark. “Rewriting Rwanda,” *Foreign Policy*, no. 154 (May–June 2006): 83–85.
- Drumbl, Mark A. (2002) Restorative Justice and Collective Responsibility: Lessons for and from the Rwandan Genocide, *Contemporary Justice Review*, 5:1, 5-22, DOI: 10.1080/10282580210831
- Dunn, Kevin C., ve Timothy M. Shaw, eds. *Africa’s Challenge to International Relations Theory*. New York: Palgrave Macmillan, 2001

- Elban, Hasan Kemal. "Ruanda'dan İnsanlığa Kalan Miras ya da Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi Zevahiri Kurtarabilecek mi?" *Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi*, Ocak–Mart 2004.
- Glover, Jonathan D. "Genocide, Human Rights, and the Politics of Memorialization: Hotel Rwanda and Africa's World War." *South Atlantic Review* 75, no. 2 (2010): 95–111. <https://www.jstor.org/stable/41635613>.
- Gündüzöz, İlker. "Yeni Kuşak İnsan Hakları Çerçevesinde Türkiye'de Mülki İdare Amirliğine Analitik Bir Yaklaşım." *İnsan Hakları Yıllığı* 33 (2015): 19–33.
- Güzel, İbrahim Halil. "7 Ekim Sonrası Gerçekleşen İnsan Hakları İhlalleri Üzerine Bir İnceleme." *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 13, no. 2 (2024): 661–681.
- Hain, Alexandra J. "The Rwandan Genocide: A Case of Ethnic Conflict?", Brussels School of International Studies, 2011.
- Hintjens, Helen M. "Explaining the 1994 Genocide in Rwanda." *The Journal of Modern African Studies* 37, no. 2 (1999): 241–286.
- İşıldaklı, Başak. "İnsan Haklarının Evrenselliği ile Kültürel Rölâtizmin Paradoksu." *Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 1, no. 1 (2020): 17–29.
- Jones, Branwen Gruffydd, "Decolonizing International Relations". Lanham: Rowman & Littlefield, 2006
- Kuperman, Alan J. "Rwanda in Retrospect: A Hard Look at Intervention." *Foreign Affairs* 79, no. 1 (2000): 94–118.
- Kuperman, Alan J. "The Limits of Humanitarian Intervention: Genocide in Rwanda." Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2001
- Lemarchand, René. "Rwanda: The Rationality of Genocide." *Issue: A Journal of Opinion* 23, no. 2 (1995): 8–11.
- Magnarella, Paul J. "Comprehending Genocide: The Case of Rwanda." *Journal of Genocide Research* 7, no. 1 (2005): 31–51.

- Magnarella, Paul J. "The Background and Causes of the Genocide in Rwanda." *Journal of International Criminal Justice* 3, no. 4 (2005): 801-822. <https://doi.org/10.1093/jicj/mqi059>
- McMillan, Nesam. (2008). "Our shame: International Responsibility for the Rwandan Genocide". *Australian Feminist Law Journal*, 28, 3-27.
- McNulty, Mel. "France's Role in Rwanda and External Military Intervention: A Double Discrediting." *International Peacekeeping* 4, no. 3 (1997): 24-44.
- Metzl, Jonathan F. "Rwandan Genocide and the International Law of Radio Jamming," *The American Journal of International Law* 91, no. 4 (1997): 628-651.
- Mutua, Makau. "Savages, Victims, and Saviors: The Metaphor of Human Rights." *Harvard International Law Journal* 42, no. 1 (2001): 201-245.
- Naccache, Genna. "The International Community Stood Idly By During the Rwandan Genocide of 1994: Discuss." MA Understanding and Securing Human Rights.
- Özkan, Ahmet. "Ruanda'yı Hatırlamak: Jean-Philippe Stassen'in *Deogratias* İsimli Grafik Romanında Tarih, Bellek ve Soykırım." *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 8, no. 21 (2020): 279–89. <https://doi.org/10.33692/avrsyad.679788>.
- Purdeková, Andrea, and David Mwambari. "Post-genocide Identity Politics and Colonial Durabilities in Rwanda." *Journal of Eastern African Studies* 15, no. 1 (2021): 19–37. <https://doi.org/10.1080/21681392.2021.1938404>.
- Reyntjens, Filip. "Rwanda, Ten Years On: From Genocide to Dictatorship." *African Affairs* 103, no. 411 (2004): 177–210.
- Sencerman, Öncel. "Batılı Kolonyel Güçlerin 1994 Ruanda Soykırımına Etkisi." *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 9, no. 18 (Temmuz 2013): 35–75.

Siegel, Anna Rose. "Rwanda: All Wrapped Up in the Universalism/Particularism Debate." Course paper, International Law and Dispute Resolution, 2012.

United Nations Security Council. *Arusha Peace Agreement between the Government of the Republic of Rwanda and the Rwandese Patriotic Front*. 4 August 1993. UN Doc. S/1993/875.

United Nations Security Council. *Resolution 872 (1993)*. S/RES/872 (1993). 5 October 1993. [https://docs.un.org/en/S/RES/872\(1993\)](https://docs.un.org/en/S/RES/872(1993)).

United Nations Security Council. *Resolution 918 (1994)*. UN Doc. S/RES/918. 17 May 1994.

United Nations. (n.d.). *1994 genocide against the Tutsi in Rwanda: Historical background*. United Nations Office on Genocide Prevention and the Responsibility to Protect. from <https://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/historical-background.shtml>

United Nations. *Report of the Independent Inquiry into the Actions of the United Nations during the 1994 Genocide in Rwanda*. UN Document S/1999/1257. 15 December 1999.

United Nations. *Second Progress Report of the Secretary-General on the United Nations Assistance Mission for Rwanda*. UN Document S/1994/360. 30 March 1994.

Uvin, Peter. *Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda*. West Hartford, CT: Kumarian Press, 1998.

van Haperen, Maria. "The Rwandan Genocide, 1994." In W. ten Have ve B. Boender (ed.), *The Holocaust and Other Genocides: An Introduction*, Amsterdam University Press, (2012): 97-119.

Yanagizawa-Drott, David. "Propaganda and Conflict: Evidence from the Rwandan Genocide." *The Quarterly Journal of Economics* 129, no. 4 (2014): 1947-1994.

Yayla, Mustafa. *İslâm Hukukunda İnsan Hakları ve Eşitlik*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2011.

Yazar, Ertuğrul. "Mültecilerin İnsan Haklarının Korunmasında Anayasa Mahkemesinin Rolü." *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 26, no. 4 (2022): 313-350.

Yeşilçayır, Celal. "İnsan Haklarında Kuşaklar Tartışması ve Bir Çözüm Denemesi." *Temaşa: Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, no. 13 (2020): 73-85.